"सुहोत्रस्यापि दायादो हस्ती नाम बभूव ह।
तेनेदं निर्म्मितं पूर्व्वं पुरैव हस्तिनापुरम्॥
हस्तिनश्चैव दायादास्त्रयः परमधार्म्मिकाः।
अजमीढो द्विमीढश्च पुरुमीढस्तथैव च॥"
इति हरिवंशे पितृकल्पे २० अध्यायः॥ * ॥
अजमोदा। इति राजनिर्घण्टः॥ (हस्तोऽस्त्यस्येति। हस्त+इनिः।) बृहत्पशुविशेषः। हाती इति भाषा। तत्पर्य्यायः। दन्ती २ दन्तावलः ३ द्विरदः ४ अनेकपः ५ द्विपः ६ मतङ्गजः ७ गजः ८ नागः ९ कुञ्जरः १० वारणः ११ करी १२ इभः १३ स्तम्बेरमः १४ पद्मी १५। इत्यमरः। २। ८। ३४॥ मतङ्गः १६ मातङ्गः १७ पीलुः १८ वराङ्गः १९ पुष्करी २० जलकाङ्क्षः २१ महामृगः २२ स्तरमः २३ शूर्पकर्णः २४ सिन्धुरः २५ सामजः २६ कटी २७ अन्तःखेदः २८ दीर्घमारुतः २९ विलोमजिह्वः ३० करटी ३१ पिण्डपादः ३२ महामदः ३३ पेटकी ३४ कटकी ३५ कुम्भी ३६ निर्झरः ३७। इति शब्दरत्नावली॥ सिन्दूरतिलकः ३८ पञ्चनखः ३९ शृङ्गारी ४० करेणुः ४१ कर्णिकी ४२ लिङ्गी ४३ सामयोनिः ४४। इति जटाधरः॥ राजीवः ४५ जलकाङ्क्षः ४६ लतालकः ४७ पेचिलः ४८। इति त्रिकाण्डशेषः॥ द्विरदनः ४९ करभी ५० विषाणी ५१ रदनी ५२ महाबलः ५३ भद्रः ५४ द्रुमारिः ५५ षष्टिहायनः ५६। इति राजनिर्घण्टः॥ * ॥ स च चतुर्जातिर्यथा,—
"भद्रो मन्द्रो मृगो मिश्रश्चतस्रो गजजातयः॥"
इति हेमचन्द्रः॥ * ॥
तद्धारा भ्रमणगुणाः। वातकोपनत्वम्। अङ्गस्थैर्य्यबलाग्निकारित्वञ्च। इति राजवल्लभः॥*॥
कामुकोन्मत्तगजारोहणदोषो यथा।
"नारोहेत् कामुकोन्मत्तं गजं राजा कदाचन।
आरुह्य कामुकं तन्तु परत्रेह विषीदति॥"
इति कालिकापुराणे ८९ अध्यायः॥ * ॥
अथ गजायुर्व्वेदः।
"गजायुर्व्वेदमाख्यास्ये उक्ताः कल्या गजे हिताः।
गजे चतुर्गुणा मात्रा ताभिर्गजरुगर्द्दनम्॥
गजोपसर्गव्याधीनां शमनं शान्तिकर्म्म च।
पूजयित्वा सुरान् विप्रान् ब्राह्मणे कपिलां ददेत्॥
दन्तिदन्तद्वये मालां निबध्नीयादुपोषितः।
मन्त्रणं मन्त्रिता वैद्यो वचा सिद्धार्थकामले॥
सूर्य्याद्याः शिवदुर्गा श्रीर्विष्णुना रक्षसाङ्गणः।
बलिं दद्याच्च भूतेभ्यः स्नापयेच्च चतुर्घटैः॥
भोजनं मन्त्रितं दद्यात् भस्मनोद्धूनयेद्गजम्।
भूती रक्षा शुभा मध्या वारुणी रक्षसां सदा॥
त्रिफला पञ्चकोले च दशमूलं विडङ्गकम्।
शतावरी गुडूची च निम्बवासकिंशुकाः॥
गजरोगविनाशाय प्रोक्तः कल्कः कषायकः।
आयुर्व्वेदो गजाख्यानामुक्तः संक्षेपसारतः॥"
इति गारुडे। २०७। ३६—४२॥ * ॥ अजे वर्णनीयानि यथा,—

"गजे सहस्रयोधित्वमुच्चत्वं कर्णचापलम्।
अरिव्यूहविभेदित्वं कुम्भमुक्तामलादयः॥"
इति कविकल्पलतायां १ स्तवके २ कुसुमम्॥*॥
तच्छकुनानि यथा।
"ऊर्द्ध्वं करं यः कुरुतेऽथवा यो
धत्ते करं दक्षिणदन्तभागे।
यो वा भवेत् हृंहितपूरिताशः
करी भवेदध्वगपूरिताशः॥"
इति वसन्तराजशाकुने चतुष्पदशाकुनम्॥ * ॥
स च प्रजापतिदेवताकः। यथा विष्णुधर्म्मोत्तरे।
"अभयं सर्व्वदेवत्यं भूमिर्वै विष्णुदेवता।
कन्या दासस्तथा दासी प्राजापत्याः प्रकीर्त्तिताः।
प्राजापत्यो गजः प्रोक्तस्तुरगो यमदैवतः॥"
इत्यादि॥ * ॥
तस्य प्रतिग्रहे आरुह्य ग्राह्यम्। यथा।
"करे गृह्य तथा कन्यां दासदास्यौ द्विजोत्तमाः।
करन्तु हृदि विन्यस्य धर्म्मो ज्ञेयः प्रतिग्रहः।
आरुह्य च गजस्योक्तः कर्णे चाश्वस्य कीर्त्तितः॥"
इत्यादि॥ * ॥
प्रतिग्रहाशक्तेन तदग्राह्यम्। यथा, ब्रह्मपुराणम्।
"ब्राह्मणः प्रतिगृह्णीयाद्वृत्त्यर्थं साधुतस्तथा।
अश्वखमपि मातङ्गतिललौहांश्च वर्ज्जयेत्॥"
इत्यादि॥
तद्दानफलम्। यथा नन्दिपुराणम्।
"योऽश्वं रथं गजं वापि ब्राह्मणे प्रतिपादयेत्।
स शक्रस्य वसेल्लोके शक्रतुल्यो युगान् दश।
प्राप्यान्ते चैव मानुष्यं राजा भवति बुद्धिमान्॥"
इति शुद्धितत्त्वम्॥*॥
अपि च।
"गामश्वञ्च महीं हेम मणीनथ गजांस्तिलान्।
ये प्रयच्छन्ति पापेषु निरताः सर्व्वदा मुने!।
न तेषां रौरवः पन्था दत्त्वैषां दानमित्युत॥"
इति वह्निपुराणे यमशर्म्मिलोपाख्याननामाध्यायः॥ * ॥ अथ गजपरीक्षा। तत्र कालः।
"ऐन्द्रमित्रवरुणानिलपुष्या-
चन्द्रतोयरविवारिजतारे।
सूर्य्यशुक्रगुरुसोमजवारे
श्रेयसे भवति कुञ्जरयानम्॥
लग्ने चरे शुभसमाश्रितवीक्षिते वा
चन्द्रस्य दृष्टिरिभयानविधौ विरुद्धा।
सौम्ये दिने करनिशाटवसुश्रवस्य-
तोयेशमैत्रमदितिश्च शुभग्रहाः॥
स्यात् कुञ्जरक्रयणदर्शनदानकालः
शेषेषु दुःखफलमार्कसुतेऽङ्गि चैव॥
गजानामष्टधा भेदाः संक्षेपेण प्रकाश्यते।
ऐरावतः पुण्डरीको वामनः कुमुदोऽञ्जनः॥
पुष्पदन्तः सार्व्वभौमः सुप्रतीकश्च दिग्गजाः।
एषां वंशप्रसूतत्वाद्गजानामष्टजातयः॥
ये कुञ्जराः पाण्डरसर्व्वदेहाः
सुदीर्घदन्ताः सितपुष्पदन्ताः।
श्लोमशा अल्पभुजो बलाढ्या
महाप्रमाणा लघुपृष्ठलिङ्गाः॥
क्रुद्धाः समीके मृदवोऽन्यकाले
लघूम्बुपाना बहुलोग्रदानाः।
विस्तीर्णदानास्तनुलोमपुच्छा
ऐरावतस्याभिजनप्रसूताः॥
तेष्वेव सर्व्वेषु विशुद्धवर्णा
अतीवदन्ताः प्रभवन्ति मुक्ताः।
नाल्पेन पुण्येन महीपतीनां
स्पृशन्ति भूमण्डलमध्यमेते।
दन्ता विभग्ना अपि युद्धरङ्गे
पुनः प्ररोहन्ति पुरेव तेषाम्॥ १॥
ये कुञ्जराः कोमलसर्व्वदेहाः
पुच्छा न दण्डाः खरगण्डदेशाः।
स्रवन्मदाः सन्ततरोषभाजोऽ-
मरप्रियाः सर्व्वभुजो बलाढ्याः॥
सुतीक्ष्णदन्ता रसना गजानां
ते पुण्डरीकप्रवरप्रसूताः।
ते पद्मगन्धं विसृजन्ति रेतो
दानञ्च नैषां वमथुः प्रभूता॥
न तोयपानेऽभ्यधिका स्पृहा च
श्रमेऽपि नैते बलमुत्सृजन्ति।
अमी तु येषां निवसन्ति राज्ञां
ते वै समस्तक्षितिशासनार्हाः॥ २॥
ये कुञ्जराः कर्कशखर्व्वदेहाः
कदापि माद्यन्ति गलन्मदाश्च।
आहारयोगाद्बलवीर्य्यभाजो
नात्यम्बुकामा बहुलोमगण्डाः।
विरूपदन्तास्तनुपुच्छकर्णा
ज्ञेया बधैर्व्वामनवंशजाताः॥ ३॥
ये दीर्घदेहास्तनुदीर्घशुण्डाः
कुदन्तभाजो मलपूर्णदेहाः।
स्थविष्ठगण्डाः कलहप्रियाश्च
ते कुञ्जराः स्युः कुमुदस्य वंशाः।
अन्यद्विपान् दर्शनमात्रतस्तु
निघ्नन्ति ते दुर्गमनाश्च पुंसाम्॥ ४॥
ये स्निग्धदेहाः सलिलाभिलाषा
महाप्रमाणास्तनुशुण्डदन्ताः।
स्थविष्ठदन्ताः श्रमदुःसहाश्च
ते कुञ्जराश्चाञ्जनवंशजाताः॥ ५॥
रेतश्च दानञ्च सृजन्ति शश्व-
दानूपदेशे प्रभवन्ति ये तु।
ते पुष्पदन्ताभिजनप्रसूता
महाजवास्ते तनुपुच्छभागाः॥ ६॥
सुदीर्घदन्ता बहुलोमभाजो
महाप्रमाणाश्च सुकर्कशाङ्गाः।
भ्राम्यन्ति नाध्वभ्रमणाभियोगा-
दाहारपानादिषु चातिशक्तिः॥
मरुप्रदेशे विचरन्ति ते वै
मुक्ताफलानामिह जन्म मध्ये।
महाशरीरातिसुकर्कशाङ्गा
नारिष्टदन्ता मृदुशुक्लदन्ताः॥